

Ὁρθόδοξη Λατρεία καὶ Κατήχηση στὰ Ψηφιακὰ Μέσα *Ἐκκλησιολογικὲς ἀρχὲς καὶ σύγχρονη πραγματικότητα*

Πρωτοπρ. Βασιλείου Ἰ. Καλλιακμάνη*
καὶ ἀρχιμ. Χρυσόστομου-Γρηγορίου Τύμπα**

Εἰσαγωγή, θεολογικὲς καὶ ἐκκλησιολογικὲς ἐπισημάνσεις

Ζοῦμε στὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν ψηφιακῶν τεχνολογιῶν, ποὺ ἔχουν ἐπιφέρει συνταρακτικὲς ἀλλαγὲς ἀνὰ τὴν οἰκουμένη. Τὸ διαδίκτυο ἔχει ἤδη εἰσέλθει «στὰ ἄδυτα» τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπηρεάζει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἴδια τὴν ταυτότητά μας, τὴν ψυχολογική, τὴν πολιτισμική, κάποτε καὶ τὴν πνευματική. Ἀνεξαρτήτως τῶν ὅποιων θετικῶν στοιχείων τῆς δραματικῆς ἀλλαγῆς τὴν ὁποία ἐπέφερε ἡ παγκοσμιοποίηση, καὶ κατ' ἐπέκταση ἢ χρῆση τοῦ διαδικτύου, ὡς Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν μποροῦμε νὰ μὴν ἀνησυχοῦμε καὶ γιὰ τὶς ἀρνητικὲς πλευρὲς αὐτῆς τῆς μετάλλαξης, τὴν ὁποία ὅλοι μας συνεχῶς ὑφιστάμεθα. Ὅπως θὰ ὑποστηριχθεῖ στὸ ἄρθρο αὐτό, ἡ ἐπέκταση τῆς χρήσεως τῶν ψηφιακῶν μέσων καὶ τοῦ διαδικτύου πέραν τῶν πρακτικῶν ἐνημερωτικοῦ χαρακτῆρος, δηλαδὴ ὡς «ἐργαλείου» συμμετοχῆς τοῦ πιστοῦ στὴ διδασκαλία-κατήχηση¹ καὶ λατρεία, ἐνέχει σοβαροὺς κινδύνους, μᾶλλον

* Ὁ πρωτοπρ. Βασίλειος Καλλιακμάνης εἶναι Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

** Ὁ ἀρχιμ. Χρυσόστομος-Γρηγόριος Τύμπας εἶναι διδάκτωρ Ψυχαναλυτικῶν Σπουδῶν καὶ ἰατρός.

1. Χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ τὸν ὄρο «κατήχηση» μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασχῆς καὶ τῆς μυσέως στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας (καὶ ὄχι μόνον μὲ τὴν εἰδικώτερη ἔννοια τῆς κατηχέσεως/εἰσαγωγικῆς διδασκαλίας τῶν κατηχουμένων πρὸ τοῦ βαπτίσματος, ὅπως ἐλάμβανε χώρα στοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους).

συνιστᾶ δυνητικᾶ ἐκτροπή πρὸς μία ἀνορθόδοξη ἐκκλησιολογία. Ὅφείλουμε, ὅπως θὰ ὑποστηριχθεῖ παρακάτω, νὰ διαχωρίσουμε μὲ ἐπαρκῆ ἐκκλησιολογικὴ καὶ θεολογικὴ τεκμηρίωση τὴ λειτουργία τοῦ διαδικτύου ὡς ἐργαλείου ἐνημερωτικοῦ καὶ μὲ εἰσαγωγικὸ χαρακτήρα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ εὐρύτερο κοινὸ ἀπὸ τὴ μία, καὶ τὴ χρῆση αὐτοῦ τοῦ ἐργαλείου ὡς συνεισφέροντος στὴ συμμετοχὴ τοῦ πιστοῦ στὴ λατρεία καὶ εὐρύτερα στὴν ἀδιάκοπη κατήχηση-μύηση διὰ τῆς λατρείας ἀπὸ τὴν ἄλλη – πράξεις οἱ ὁποῖες ὄχι μόνον ἀπαιτοῦν τὴν ἀναγκαία φυσικὴ παρουσία τοῦ πιστοῦ στὸν ναό, ἀλλὰ καὶ ὑπόκεινται σὲ συγκεκριμένες πνευματικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές.

Γιατί ἄραγε εἶναι σημαντικὴ μία συζήτηση καὶ ὀριοθέτηση τῆς παρουσίας τῆς Ἐκκλησίας στὸ διαδίκτυο καὶ τῆς καθιέρωσης ἀρχῶν χρήσεως αὐτοῦ τοῦ μέσου; Πρῶτα ἀπὸ ὅλα διότι τίποτε στὴν Ἐκκλησία δὲν ἀφήνεται στὴν τυχαιότητα, ἀλλὰ «πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω»². Ἐπιπλέον, διότι τὰ φαινόμενα κατάχρησης αὐτοῦ τοῦ μέσου ἔχουν ὀδηγήσει σὲ μία ἀποσπασματικὴ θέαση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου μὲ σοβαρὲς συνέπειες, μὲ ὑποχώρηση τοῦ οὐσιαστικοῦ καὶ ζωντανοῦ διδακτικοῦ καὶ «κατηχητικοῦ» λόγου ἀπὸ τὸν κλῆρο. Ἐπίσης, τὴν ἴδια στιγμὴ δὲν λείπουν καὶ φαινόμενα διαστρέβλωσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητος ἢ ὑπερβολικῆς παρουσίας ἐκκλησιαστικῶν προσώπων, δηλαδὴ μιᾶς ὑπερτροφικῆς λειτουργίας ποὺ καλλιεργεῖ τὴν «παχυσαρκία τῆς πληροφορίας». Ἀκόμη, συναντοῦμε πολλὰ περιπτώσεις καταστρατήγησης τῆς πνευματικῆς ἱεραρχίας μὲ βάση τὴ διανομὴ τῶν χαρισμάτων, κατὰ τὴν ἀποστολικὴ διδαχὴ³, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱεράρχηση μεταξὺ κλήρου καὶ λαοῦ, κάτι ποὺ ὀδηγεῖ στὴν αὐτοανακήρυξη ὁποιουδήποτε πιστοῦ ἀνέλεγκτα, χωρὶς συγκεκριμένα κριτήρια καὶ ἰκανότητες, σὲ κήρυκα καὶ ἀπόστολο τοῦ θείου λόγου. Συναντοῦμε ἀκόμη φαινόμενα παράδοξης καὶ κοσμικώτατης προβολῆς τοῦ ὑψηλόβαθμου κλήρου χωρὶς ἀνάλογο οὐσιαστικὸ πνευματικὸ ἔργο ποὺ θὰ δικαιολογοῦσε αὐτὴν τὴν προβολή

2. Α' Κορ. 1, 40.

3. Α' Κορ. 12, 7-10. Περισσότερα βλ. παρακάτω.

– και μάλλον κατά παράβασιν τοῦ: «οὕτως και ὑμεῖς ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν λέγετε ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὅτι ὁ ὠφείλομεν ποιῆσαι πεποιήκαμεν»⁴.

Εἶναι σημαντικό σὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ Ἐκκλησία ἐπέδειξε συστηματικὴ καὶ εἰδικὴ μέριμνα γιὰ τὴ μύηση τῶν πιστῶν στὴν Ἐκκλησία – ἃς θυμηθοῦμε ἐδῶ τὶς περιφημεις *Κατηγήσεις* τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων⁵. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ πρωτοχριστιανικὴ Ἐκκλησία ἀφιέρωνε πολλὰς ὥρες στὴ συστηματικὴ κατήχηση τῶν κατηχουμένων, ἢ ὅποια διαρκοῦσε ἕως τρία χρόνια. Ὅπως ἐπεσήμανε ὁ ἴδιος ὁ Κύριλλος πρὸς τοὺς ἐρχομένους πρὸς τὴν ὀρθὴ πίστη: «... μὴ νομίσεις ὅτι δέχεσαι μικρὸ καὶ ἀνάξιον λόγον πράγμα. Εἶσαι ἓνας ἀσήμαντος ἄνθρωπος καὶ ἀποκτᾶς θεῖον ὄνομα»⁶. Παρὰ τὶς τεράστιες ἀλλαγὰς ποὺ ἀκολούθησαν ἕως σήμερα στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἢ «κατήχηση» ἔχει σχεδὸν καταργηθεῖ λόγω νηπιοβαπτισμοῦ, ἢ θεολογία καὶ ἢ πράξη τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλει νὰ παραμείνει συντονισμένη σὲ αὐτὴν τὴν πολὺ σημαντικὴν πράξη τῆς διδασκαλίας-κατήχησης καὶ τῆς μύησης τοῦ πιστοῦ στὸ μυστήριον τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Τὴν ἴδια στιγμή ἢ Ἐκκλησία ἐπιδεικνύει διαχρονικῶς σημαντικὴ προσοχὴ στὴν τρέχουσα πραγματικότητα καθὼς καὶ εἰδικὴ μέριμνα ἐναγκαλισμοῦ πολλῶν πτυχῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν πιστῶν. Ἐπομένως, καὶ ὁ θεολογικὸς λόγος ὡς ἀπόρροια ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ ἐμπειρίας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀσχοληθεῖ βαθύτερα μὲ τὸ παρὸν φαινόμενο τῆς «διαδικτυακῆς

4. Λουκ. 17, 10.

5. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατηγήσεις*, στὸ A. Piédagnel (ed.), and Pier Paris (transl.), *Cyrille de Jérusalem: Catéchèses mystagogiques (deuxième édition)*, SC 126, 2009. Ἐς θυμήσουμε ἐδῶ ὅτι, σύμφωνα μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ Κυρίλλου, ἡ περίοδος προετοιμασίας τῶν πιστῶν ἕως τὸ βάπτισμά τους σὲ ὄριμη ἡλικία ἔφθανε καὶ τὰ τρία ἔτη, χρόνος ἐνδεικτικὸς γιὰ τὴ σοβαρότητα ποὺ ἐπέδειξε ἡ Ἐκκλησία στὴν προετοιμασία τῶν πιστῶν μέσα ἀπὸ ἓναν βαθέως θεολογικὸν λόγον ποὺ περιεῖχε τὰ δόγματα καὶ τὴ σύνολη διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπίσης, βλ. Ed. H. Gifford (transl.), *The Catechetical Lectures of St. Cyril; Archbishop of Jerusalem (NPNF 2.07, 2-401)*, 1893.

6. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατηγήσεις, Προκατήχησις*, ἐκδ. Ἐτοιμασία, Ἱερὰ Μ. Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου Καρέα 1999, σ. 46: «καὶ μὴ νομίσης ὅτι μικρὸν πράγμα λαμβάνεις, ἄνθρωπος ὢν οἰκτρός, Θεοῦ λαμβάνεις προσηγορίαν».

ζωής» και παρουσίας της Ἐκκλησίας στὰ κοινωνικά μέσα. Ἀπώτερος σκοπὸς βεβαίως εἶναι νὰ μπορέσουν νὰ ὀριοθετηθοῦν οἱ θεολογικὲς ἀρχὲς αὐτῆς τῆς διαδικτυακῆς προβολῆς, μὲ τὴν ἀνάλογη ζέση ποὺ ὀριοθετήθηκε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τὸ δόγμα, ἡ λειτουργικὴ ζωὴ καὶ ὁ κατηχητικὸς λόγος στὰ πρῶιμα χριστιανικά χρόνια.

Ἐκκλησιολογικὲς προϋποθέσεις λατρείας καὶ κατήχησης:
πνευματικὲς ἀρχὲς καὶ ψυχολογικὴ πρόσληψη

Σὲ μία γενικώτερη περιγραφή τῆς σημερινῆς πραγματικότητος ὡς πρὸς τὴν παρουσία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου στὸ διαδίκτυο, μπορούμε συνοπτικὰ νὰ παρατηρήσουμε τὰ παρακάτω:

1. Βαβυλωνία⁷ τῶν ψηφιακῶν καταγραφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς: ἰστότοποι ἐνημερωτικοί, σκανδαλοθηρικοί, θεολογικοῦ προβληματισμοῦ καὶ ἄλλοι, μὲ τοπικὸ χαρακτήρα. Σοβαρὸ ἔλλειμμα ἐνδιαφέροντος γιὰ τοὺς ἐπίσημους διαδικτυακοὺς τόπους τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν (οἱ ὅποιοι βεβαίως χρειάζονται ἀναβάθμιση).

2. Εἴσοδος τοῦ διαδικτύου στὰ ἄδυτα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ λατρείας, στὰ ὅρια τῆς τοπικῆς ἐνορίας καὶ πέραν αὐτῶν, δηλαδὴ ἄλλων μητροπόλεων καὶ ἱερῶν Μονῶν (πέραν ἐκείνης στὴν ὁποία ἐδράζεται ὁ ἰστότοπος) μὲ προβολὴ ἀκόμη καὶ τῆς στιγμῆς καθαριασμοῦ τῶν Τιμίων Δώρων, μὲ παραβίαση μοναχικοῦ ἡθους καὶ διαδικτυακὴ μετάδοση μοναχικῶν κουρῶν κ.λπ., ποὺ παραβιάζουν οὐσιώδεις ἀρχὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς.

3. Ἀδυναμία τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν νὰ ἐλέγξουν ἄτομα ἀνεπαρκοῦς θεολογικῆς κατάρτισης, μὲ ἔλλειψη ἐκκλησιαστικοῦ ἡθους, χωρὶς συγκεκριμένη πνευματικὴ ζωὴ καὶ καθοδήγηση ἀπὸ ἔμπειρο ἐκκλησιαστικὸ πρόσωπο, μὲ λανθάνον πνεῦμα ὑπεροφίας καὶ αὐτάρκειας, τὰ ὁποία δημιουργοῦν ἰστότοπους. Συχνότατα ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα ἐπικροτοῦν αὐτὴν τὴν ἐκτροπὴ μὲ τὸ δέλεαρ τῆς προβολῆς. Χωρὶς σεβασμὸ στὰ πραγματικὰ χαρίσματα τοῦ καθ'

7. π. Βασ. Καλλιακμάνης, «Ὁ Ρόλος τῶν Κοινωνικῶν Δικτύων στὴν Χριστιανικὴ Ζωή», *Εἰσήγηση σὲ Συνέδριο*, Ἀθήνα 2015.

ένος και την κατάθεση αὐτῶν τῶν χαρισμάτων στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ διαδικτυακὴ δράση μεμονωμένων ἀτόμων συχνὰ γίνεται πρόξενος σκανδαλισμοῦ.

Ἄς ὑπεισέλθουμε τώρα στὸ κρίσιμο θέμα τῆς ὀρθόδοξης λατρείας. Ἐδῶ ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὀρισμένα κομβικὰ σημεῖα, κυρίως τὴν ἀποφατικὴ διάσταση τῆς λατρείας καθὼς καὶ τὴν ἀσυμβατότητα τῆς προβολῆς μιᾶς μυσταγωγικοῦ χαρακτῆρα λειτουργικῆς πράξεως ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ ναοῦ ὅπου αὐτὴ τελεῖται. Μὲ τὸν ὕμνο ὁ ὁποῖος ψάλλεται ὡς χερουβικὸ στὴ θεία Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, καθὼς καὶ στὴ Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, περιγράφεται συνοπτικὰ τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς λατρείας καὶ ἰδιαίτερος τῆς θείας Εὐχαριστίας:

«Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία, καὶ στήτω μετὰ φόβου καὶ τρόμου, καὶ μηδὲν γήινον ἐν ἑαυτῇ λογιζέσθω· ὁ γὰρ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, προσέρχεται σφαγιασθῆναι, καὶ δοθῆναι εἰς βρῶσιν τοῖς πιστοῖς· Προηγούνται δὲ τούτου, οἱ χοροὶ τῶν ἀγγέλων, μετὰ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, τὰ πολυόμματα Χερουβίμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφείμ, τὰς ὄψεις καλύπτοντα καὶ βοῶντα τὸν ὕμνον· Ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα».

Σιγὴ λοιπὸν ἐνώπιον τοῦ ὑπερφυοῦς μυστηρίου, ἀνάκληση καὶ ἐπιστροφή τοῦ νοῦ ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς περισπασμούς, ἀποβολὴ κάθε γήινης μέριμνας, δέος καὶ φόβος Θεοῦ ἅγιος μπροστὰ στὴν ὑπέρτατη θυσία τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης καθὼς καὶ ἐσχατολογικὴ προσδοκία συμπλέκονται ἀρμονικά. Ἡ συμμετοχὴ ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων, λειτουργοῦ καὶ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, οὐρανοῦ καὶ γῆς, μὲ τὴν ἐπίνευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διασφαλίζει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα καὶ τὴν κοινωνία μὲ τὸν Θεὸ σὲ συγκεκριμένο χῶρο. Ἐνα δεῦτερο κείμενο, συναφὲς σὲ αὐτὸν τὸν προβληματισμό, προέρχεται ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Σιλουανοῦ τοῦ Ἀθωνίτου. Σὲ αὐτὸ περιγράφεται ἡ ὁδὸς τῆς ἀνόδου τοῦ λειτουργοῦ ἱερέως καὶ τῆς δόξης διὰ τῆς χάριτος, προκειμένου νὰ διακονήσῃ τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας:

«Ἄν ἔβλεπαν οἱ ἄνθρωποι σὲ ποιὰ δόξα λειτουργεῖ ὁ ἱερεύς, θὰ ἔπεφταν καταγῆς ἀπὸ τὸ ὄραμα αὐτό. Καὶ ἂν ὁ ἴδιος ὁ ἱερέας ἔβλεπε

τὸν ἑαυτὸ του σὲ ποιὰ οὐράνια δόξα βρίσκεται κατὰ τὴν τέλεση τοῦ λειτουργήματός του, τότε θὰ γινόταν μεγάλος ἀσκητὴς καὶ θὰ ἀγωνιζόταν νὰ μὴ θλίψη μὲ τίποτε τὴ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ποὺ ζεῖ μέσα του»⁸.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἦταν παράλειψη ἐὰν δὲν ἀναφέραμε τὸ ἀποστολικὸ λόγιο, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἀσφαλιστικὴ δικλίδα γιὰ τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ: «*Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος*»⁹. Τίθεται λοιπὸν τὸ καίριο ἐρώτημα: Μήπως ὑπάρχει πλήρης ἀσυμβατότητα ἀνάμεσα στὴ χριστιανικὴ λατρεία, ἡ ὁποία πάντοτε εἶχε μυστηριακὸ καὶ ἀδημοσίευτο χαρακτήρα, καὶ τὰ σύγχρονα ψηφιακὰ μέσα ἐπικοινωνίας; Μήπως αὐτὴ ἡ ἐπικοινωνία καταντᾶ εἰκονικὴ; Εἶναι ἐπιτρεπτό νὰ δημοσιοποιεῖται τηλεοπτικὰ τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας στοὺς ἀμύητους, ἄθεους καὶ ἀλλόθρησκους¹⁰; Μήπως μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος διαπόμπευσης τοῦ μυστηρίου τῆς πίστεως;

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας «*ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ καὶ ἀπεριεργάστῳ σιγῇ*»¹¹ διεφύλαξαν στὸ πλαίσιο τῶν μυστηρίων τὴν ὀρθὴ πίστι καὶ τὴν ἀποστολικὴ παράδοση. Στὰ μυστήρια μετεῖχαν οἱ μνημένοι κι ὄχι οἱ ἀμύητοι. Ἔτσι αἰτιολογεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνῶ τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα στὴ γενικότητά του ἀπευθύνεται σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὀλίγοι βρίσκουν τὴν τεθλιμμένη εὐαγγελικὴ ὁδὸ καὶ εἰσέρχονται μέσῳ τῆς στενῆς πύλης¹² στὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Κι ἐνῶ θεολογικὰ ὑπάρχει ἐνόητα ἀνάμεσα στὴ βιβλικὴ καὶ τὴ συνοδικὰ διατυπωμένη δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, ποιμαντικὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκφορὰ τους

8. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), *Ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης*, ἔκδ. Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 2009, σ. 484.

9. *Α΄ Κορ.* 6, 12.

10. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι βάσει τῶν *Κατηχήσεων* τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων καὶ τῆς περιρρέουσας πρωτοχριστιανικῆς παραδόσεως δὲν ἐπιτρεπόταν ἡ προφορικὴ διάδοση τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδιαίτερος τῆς δογματικῆς σὲ μὴ μνημένους χριστιανούς ἀλλὰ μόνον μεταξὺ πιστῶν. Περισσότερα στὴ διδακτορικὴ διατριβή: Kr. Akselberg, *Greeks, Jews, Heretics, and The Church Of God, Ecclesiology in the Catechetical Lectures of St Cyril, Archbishop of Jerusalem*, Pembroke College, Oxford 2018.

11. Μεγάλου Βασιλείου, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, 27, 66, PG 32, 188C.

12. Βλ. *Ματθ.* 7, 14.

αὐτὲς διαφοροποιοῦνται. Αὐτὸ διαφαίνεται ἀπὸ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ δόγμα καὶ τὸ κήρυγμα ποὺ ἐπισημαίνει ὁ Μέγας Βασίλειος: «Ἄλλο δόγμα, καὶ ἄλλο κήρυγμα. Τὸ μὲν σιωπᾶται, τὰ δὲ κηρύγματα δημοσιεύεται. Σιωπῆς δὲ εἶδος καὶ ἡ ἀσάφεια, ἣ κέχρηται ἡ Γραφή, δυσθεώρητον κατασκευάζουσα τῶν δογμάτων τὸν νοῦν, πρὸς τῶν ἐντυγχανόντων λυσιτελές»¹³.

Ὁ ἀποφατικὸς χαρακτήρας τῆς δογματικῆς διδασκαλίας εἶναι προφανής. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος τονίζει ὅτι οἱ αἵρετικοὶ δὲν κατανοοῦν ὀρθὰ τὴν εὐαγγελικὴ ἀλήθεια καὶ διασύρουν πάντοτε τὸ μυστήριον τῶν χριστιανῶν¹⁴. Χρειάζεται δηλαδὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ ποὺ τελεσιουργοῦνται στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τοῦ ναοῦ καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἐξωτερικὸ χῶρο, τὴν πλατεία.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι στὸ περιορισμένο πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου δὲν μποροῦμε νὰ καλύψουμε ὅλους τοὺς προβληματισμοὺς ποὺ δύνανται νὰ προκύψουν ἀπὸ τὴς προκλήσεις τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας. Εἶναι προφανὲς ὅμως ὅτι ἡ ἐξουσία τὴν ὁποία ἀσκεῖ στίς ἡμέρες μας τὸ διαδίκτυο στοὺς ἀνθρώπους εἶναι τεράστια καὶ συχνὰ ἀνεπίγνωστη. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴ χρήση, περνᾷ στὴν παράχρηση, προχωρᾷ στὴν κατάχρηση καὶ καταλήγει συχνὰ στὸν ἐθισμό καὶ τὴν ἐξάρτηση. Κι ὄχι μόνον αὐτά, ἀλλὰ συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ ἀλλοίωση στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνθρωπολογίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ μποροῦμε νὰ ἀνασύρουμε ὀρισμένα βασικὰ στοιχεῖα ἀνθρωπολογίας καὶ λειτουργίας τοῦ ψυχικοῦ ὀργάνου στὴν Πατερικὴ θεολογία, κυρίως μέσα ἀπὸ τὴ φιλοκαλικὴ ὀπτική, δηλαδὴ τὴ νηπτικὴ καὶ προσευχητικὴ λειτουργία τοῦ λόγου-νοῦ καὶ τῆς καρδιάς.

Δὲν εἶναι δύσκολη ἡ διαπίστωση ὅτι ὑφίσταται μία σημαντικὴ διαφορὰ ὡς πρὸς τοὺς μηχανισμοὺς πρόσληψης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου ἀπὸ τὸ διαδίκτυο, σὲ σχέση πρὸς τὸν παραδοσιακὸ μηχανισμό πρόσληψης διὰ τῶν «νοῦ καὶ καρδιάς» κατὰ τὴ θεία λατρεία. Ὁ διαδικτυακὸς λόγος προσλαμβάνεται κυρίως ἀπὸ τὸ «φαντασιακό» τοῦ ψυχιμοῦ, κατὰ Λακάν (*the imaginary*)¹⁵, μέσῳ προβολῆς συμβολικῶν μέσων

13. *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 27, 66, PG 32, 189BC.

14. Βλ. *Λόγος Β'*, PG 26, 1140B.

15. J. Lacan (1964), *Οἱ τέσσερις θεμελιακὲς ἔννοιες τῆς ψυχανάλυσης* (Σεμινάριο-

πρὸς τὸν χώρο τῶν εἰκόνων-ἀναπαραστάσεων τοῦ ψυχιζμοῦ καὶ τῆς φαντασίας, καθὼς καὶ ἄλλων δευτερογενῶν ψυχικῶν στάσεων. Ὅλα αὐτὰ συντηροῦν τὴ φαντασιακὴ προσέγγιση στὴν πραγματικότητα. Ἀποτέλεσμα εἶναι τὰ ἄτομα πίσω ἀπὸ τὴ συχνότατη προβολὴ νὰ καλλιεργοῦν τὴν ψευδῆ ἀλλὰ συνάμα καὶ ναρκισσιιστικὴ ἀνάγκη γιὰ παρουσία στὸ διαδίκτυο γιὰ λόγους οἱ ὅποιοι δὲν πηγάζουν ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ συχνὰ ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν ἰδίων. Ἡ ἐνεργοποίηση τῆς φαντασίας κατὰ τὴν ἐπαφὴ μας μὲ τὸ διαδίκτυο ἀφήνει σὲ δευτέρη μοῖρα σημαντικώτερες ψυχικὲς λειτουργίες ὅπως τὴ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ αἴσθησις ἀλλὰ καὶ τὸν ἐσώτερο λόγο-νοῦ, δηλαδὴ ἀπώτερα τὴν ἴδια τὴν «καρδιά».

Διαφορετικὸς ἐπομένως εἶναι ὁ μηχανισμὸς πρόσληψης τοῦ λόγου κατὰ τὴ λειτουργικὴ πράξι. Ἄς ὑπενθυμίσουμε ἐδῶ τὴ συγκεκριμένη πνευματικὴ ἰσορροπία καὶ δυναμικὴ τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, ὅπως τὴν περιγράφει ἡ δυναμικὴ τῶν τριῶν βασικῶν δυνάμεων στὸ ψυχικὸ μοντέλο τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, μὲ νοῦ, λόγο καὶ αἴσθησι¹⁶. Ὅλες αὐτὲς οἱ λειτουργίες εἶναι ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἐνεργοποιοῦνται κατὰ τὴν κατηχητικὴ πρακτικὴ μέσα ἀπὸ τὴν «πρόσωπο πρὸς πρόσωπο» κοινωνία τοῦ πιστοῦ μὲ τὸν κληρὸ στὴ διάρκεια τῶν μυστηριῶν ἢ κατὰ τὴ λειτουργικὴ πράξι. Γιὰ νὰ ἔχουμε οὐσιαστικὴ πνευματικὴ ἐμπειρία καὶ ὄχι μία λογικὴ ἀπλῶς πληροφορία ἢ ἀπλὴ γνώσις, ὅπως τὶς περισσότερες φορὲς συμβαίνει μὲ τὴν ἐπαφὴ μας στὸ διαδίκτυο, χρειάζεται ἰσόρροπη συνεργασία καὶ τῶν τριῶν δυνάμεων: τοῦ νοῦ, τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, σὲ στάσις προσευχῆς. Ἐπιπλέον, ἀναγκαία εἶναι ἡ παρουσία τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἢ ὁποία θὰ καθοδηγεῖ ὅλες τὶς δυνάμεις πρὸς τὰ πνευματικὰ νοήματα (λόγους) τῆς δημιουργίας καὶ ἀπώτερα τὶς ἀρετές – ὅπως βεβαίως καὶ πρὸς τὴ βαθύτερη κατανόηση κάθε ἐκκλησιαστικῆς-πνευματικῆς τροφῆς ποὺ προσφέρεται μὲ τὸν γραπτὸ ἢ προφορικὸ λόγο. Δὲν εἶναι τὸ ἴδιο νὰ

Βιβλίον XI), ἐκδ. Ράππας, Ἀθήνα 1975. Ἐπίσης βλ. J. Dor (1985), *Εἰσαγωγή στὴν ἀνάγνωσις τοῦ Λακάν 1. Τὸ ἀσυνείδητο δομημένο σὰν γλῶσσα*, ἐκδ. Πλέθρον, Ἀθήνα 1994· J. Dor (1985), *Εἰσαγωγή στὴν ἀνάγνωσις τοῦ Λακάν 2. Ἡ δομὴ τοῦ ὑποκειμένου*, ἐκδ. Πλέθρον, Ἀθήνα 1996.

16. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1112–16· περισσότερα βλ. Χρ.-Γρ. Τύμπας, *Ροὺς αὐτογνωσίας. Ἰχνηλατώντας ρίζες ψυχικῆς παθολογίας καὶ ταυτότητος*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2018, σσ. 136–44.

παρακολουθοῦμε ζωντανά μία συναυλία σὲ συνθήκες ἄκρας σιωπῆς καὶ προσοχῆς μὲ τὸ νὰ ἀκοῦμε τὴν ἴδια μουσική στὸ κρεββάτι μας ἢ ἀποστέλλοντας μηνύματα στὸν δρόμο καὶ στὸ καφενεῖο, βασιζόμενοι κυρίως στὴ φαντασία μας. Ἡ φιλοκαλικὴ στάση τῆς ψυχῆς, μὲ νήψη καὶ προσοχή, εἶναι ἐπομένως ἄκρως ἀπαραίτητη καὶ γιὰ τὴν πρόσληψη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου.

Σὲ συνάφεια μὲ τὰ παραπάνω, μποροῦμε περαιτέρω νὰ ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ σὲ ἐπιπλέον ψυχολογικοὺς μηχανισμοὺς οἱ ὅποιοι ἐνεργοποιοῦνται κατὰ τὴν ἐπαφή μας μὲ τὸ διαδίκτυο. Τὸ τελευταῖο προφανῶς δὲν φαίνεται νὰ νοιάζεται γιὰ πνευματικὲς ἀξίες ποὺ συνάδουν στὸ πνεῦμα τῆς ὀρθόδοξης ζωῆς ὅπως τὸ μέτρο, τὴ σωφροσύνη, τὴ διάκριση, γιὰ νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε καὶ σὲ πλεόν φιλοκαλικὲς ἀρετές, τῆς ἀφάνειας ἀπὸ τὴ μία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς ἐκθεσης τοῦ «περισεύματος τῆς καρδιάς» μέσα ἀπὸ ἓνα πνευματικὸ φίλτράρισμα τῆς πληροφορίας καὶ ὄχι μιᾶς ἄκρατης λαιμαργίας πρὸς αὐτοπροβολὴ κ.ἄ. Μελέτες ἔχουν ἀποδείξει ὅτι στὶς τρυφερὲς ἡλικίες ἡ ἐκθεση στὰ κοινωνικὰ μέσα γίνεται συχνὰ αἰτία ναρκισσιστικῆς ἀνάπτυξης, σύγκρισης μὲ ἄλλους ποὺ ἐπιφέρει κατάθλιψη, καθὼς ἡ σύγκριση αὐτὴ γίνεται μὲ τὰ εἰδωλοποιημένα πρόσωπα τῆς λεγόμενης showbiz. Πολλὲς φορὲς περιστατικὰ ἐκφοβισμοῦ (*bullying*), λόγῳ ἐλλειμματικῆς εἰκόνας στὰ κοινωνικὰ δίκτυα, ἔχουν ὀδηγήσει σὲ ἀνεξίτηλα τραύματα καὶ ἐνίοτε καὶ στὴν αὐτοκτονία¹⁷. Ἀπώτερα, τὰ κοινωνικὰ δίκτυα ἀποτελοῦν καὶ γιὰ φυσιολογικὰ ἄτομα μία πηγὴ πολλαπλοῦ ἄγχους.

Σημαντικοὶ ψυχολογικοὶ μηχανισμοὶ ποὺ ἐμπλέκονται στὴ χρῆση τοῦ διαδικτύου εἶναι διαχρονικὰ παρόντες σὲ μύθους, σύμβολα καὶ ἀφηγήσεις πολλῶν πολιτισμῶν. Εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὸν συνειδητὸ πιστό –καὶ ἀκόμη περισσότερο γιὰ τὸν ποιμένα– νὰ γνωρίζει βαθύτερα αὐτὲς τὶς μᾶλλον ἀσυνείδητες διαδικασίες, καθὼς ὑπόκειται συνεχῶς σὲ αὐτές, ἔστω καὶ ἀσυνείδητα. Ἐδῶ μποροῦμε νὰ ἀναφερθοῦμε στὰ ἀρχέτυπα τοῦ «νάρκισσου», τοῦ «ἥρωα» καὶ τοῦ «μικροῦ ἀπατεώνα-μάγου» ὡς στερεοτύπων καὶ μοτίβων συμπεριφορᾶς στὸ διαδίκτυο. Γιὰ τὸ ἀρχέτυπο τοῦ *νάρκισσου*, ὅλοι γνωρίζουμε ἐκείνη τὴν τραγικὴ

17. Βλ. στὴν ἴστοσελίδα: [http://www.nooz.gr/woman/1488213/ta-social-media-kanoynta-koritsia-dystychismena-\(Deutsche-Welle\)](http://www.nooz.gr/woman/1488213/ta-social-media-kanoynta-koritsia-dystychismena-(Deutsche-Welle)).

φιγούρα τῆς μυθολογίας ποὺ ἐρωτεύθηκε τὸ δικό της αὐτοεἶδωλο¹⁸. Ἄντὶ νὰ καταστήσει θέμα ἐξερεύνησης καὶ ἀγάπης τὸν συνάνθρωπό του, ἔγινε ὁ ἴδιος τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης του, αὐτοθεματοποιήθηκε μὲ καταστροφικὲς συνέπειες.

Τὸ ἀρχέτυπο τοῦ ἥρωα (*the hero archetype*)¹⁹ σημαίνει τὴν ἐξαιρετικὴ ἱκανότητα δράσεως πέραν τῶν κοινῶν στερεοτύπων, τὴν ὑπέρβαση τῶν ὁρίων. Τὸ νὰ γίνεσαι ἥρωας εἶναι ἀξιοζήλευτο ἀπὸ τοὺς πολλούς, ἐπιθυμητὸ ἀλλὰ καὶ ἀπρόσιτο, χαρισματικὸ ἀλλὰ καὶ συχνὰ τρωτό. Ὁ ἱερέας θὰ μπορούσε σὲ μεγάλο βαθμὸ νὰ ἐνταχθεῖ στὴν περιοχὴ αὐτοῦ τοῦ ἀρχετύπου. Τὸ νὰ δροῦμε πέραν τῶν συνηθισμένων καὶ νὰ ὑπερβαίνουμε τὰ ὅρια πᾶνε χέρι-χέρι μαζί μὲ συμπεριφορὲς ἐντυπωσιασμοῦ. Ὅσο ὅμως περισσότερο γινόμαστε «ἥρωες» τόσο ἐγκλωβιζόμαστε στὸ ναρκισσιστικὸ εἶδωλο-ἐαυτὸ μας. Ὅσο ἡ ψυχικὴ μας ἐνέργεια ἐγκλωβίζεται σὲ φίλαυτες συμπεριφορὲς τόσο δὲν εἶναι πλέον διαθέσιμη γιὰ μία δημιουργικὴ ἐπένδυση στὸ πρόσωπο τοῦ «ἄλλου». Ἐδῶ τὸ μέτρο εἶναι ἀπαραίτητο.

Τὸ σπανιώτερο ἀλλὰ περισσότερο ἐπικίνδυνο ἀρχέτυπο τοῦ *φαρσέρ*, τοῦ ἀπατεώνα-μάγου, τοῦ λαοπλάνου (*the archetype of trickster*), συμβολίζει τὸν πονηρό, τὸν κακὸτροπο καὶ τὸν ἀντιήρωα²⁰. Οἱ τύποι αὐτοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι ταυτόχρονα ἔξυπνοι καὶ ἠλίθιοι, καὶ βασίζονται στὴν ιδέα τῆς «παράβασης κανόνων». Κι αὐτὸ ἀκριβῶς τοὺς κάνει πολὺ ἀγαπητούς, ἐπειδὴ ὅλοι μας ἐρωτοτροποῦμε μὲ τὴν ιδέα τῆς παράβασης τῶν κανόνων, κοινωνικῶν, ἠθικῶν. Πολλοὶ ἄνθρωποι «τρελαίνονται» μὲ τὴν ιδέα νὰ παραπλανοῦν τοὺς ἄλλους μέσα ἀπὸ ψευδὲς ἢ ὑπερτροφικὸ ὕλικὸ ποὺ προβάλλουν στὸ διαδίκτυο. Συχνὰ στὸ προσωπικὸ ὕλικὸ ποὺ προβάλλουμε στὸ διαδίκτυο δὲν ἀπεικονίζουμε τὸν πραγματικὸ μας ἐαυτὸ (βοηθεῖ βεβαίως καὶ ἡ φύση αὐτοῦ τοῦ δικτύου ποὺ προβάλλει τὸ «προσωπεῖο» καὶ τὴ «βιτρίνα»), ἀλλὰ προτείνουμε συμπεριφορὲς καὶ πρακτικὲς χωρὶς αὐτογνωσία, μὲ αἴσθημα αὐτάρκειας, ποὺ παραπλανεῖ τοὺς ἄλλους σὲ μεγάλου βαθμοῦ, πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ταπεινὴ καὶ τὴ στάση μαθητείας ποὺ ὀφείλουμε νὰ τηροῦμε ὡς μέλη τῆς Ἐκκλησίας.

18. See S. Freud, *On Narcissism, An introduction*, Standard Edition, 2014.

19. See C. Jung, "On the Psychology of the Unconscious" in *Collected Works, CW 7*, para. 72.

20. L. Hyde, *Trickster Makes This World: Mischief, Myth, and Art*, Farrar, Straus and Giroux, New York 1998.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἄγνοιας τῶν παραπάνω ἀσυνειδήτων μηχανισμῶν εἶναι τὸ φαινόμενο ποὺ συναντοῦμε μεταξὺ τῶν χρηστῶν τοῦ διαδικτύου, ποὺ ἄνθρωποι μὲ σημαντικὴ μόρφωση, μεγάλη κοινωνικὴ δικτύωση καὶ ἀποδοχή, μὲ χιλιάδες ἀκολούθους (*followers*), εἶναι συχνὰ ἀπομονωμένοι στὴν τραγικὴ ψυχολογικὴ τους προσωπικότητα, ἐνῶ ἀναζητοῦν τὴν ἀληθινὴ κοινωνία μὲ λάθος τρόπο. Ὡστόσο δὲν τὴν ἐπιτυγχάνουν, διότι δὲν ἔχουν ἀναπτύξει τὶς ἀντίστοιχες δεξιότητες σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ δεξιότητες προβολῆς ἐνὸς ἰδεατοῦ προσώπου. Ἡ ὑπερέκθεση τοὺς ἔχει καταστήσει αὐτάρκεις, ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμὴ μᾶλλον ἄδειους ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ μαθητεύσουν. Καὶ ἐδῶ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀληθινὴ κοινωνία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὴν ἴδια τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ, πρόκειται γιὰ μία «διὰ βίου μάθηση». Ἐν τέλει, ὑποκύπτουν στὸν πειρασμὸ τῆς καταστροφικῆς αὐτοθεματοποίησης, μὲ τὸ νὰ γίνονται οἱ ἴδιοι ἀντικείμενο συνεχοῦς φίλαυτης ἐνασχόλησης.

Συμπερασματικά, ὅσο παραβιάζεται ὁ ἀποφατικὸς χαρακτήρας τῆς λατρείας τόσο ἡ προβολὴ της στὰ ψηφιακὰ μέσα ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ καὶ δὲν ὠθεῖ τὸν πιστὸ στὴν πνευματικὴ ἐμπειρία. Παράλληλα, ὅσο ἐνεργοποιεῖται τὸ φαντασιακὸ τοῦ ψυχιζμοῦ ἐνῶ ταυτόχρονα ὑποκύπτουμε καὶ στὰ στερεότυπα τοῦ ἥρωα, τοῦ φαρσέρ, τοῦ νάρκισσου καὶ συναφῶν μηχανισμῶν αὐτάρκειας, δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλο νὰ καλλιεργήσουμε στάσεις μαθήσεως, ὑπακοῆς, σεβασμοῦ καὶ αὐτογνωσίας, ἀπαραίτητες γιὰ τὴ μετάδοση καὶ τὴν πρόσληψη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου (οἱ ὁποῖες φυσικὰ ἐλλείπουν στοὺς περισσότερους ἀναγνώστες ἱστοσελίδων, καθισμένων σὲ ἀναπαυτικὲς πολυθρόνες). Οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς γίνονται ἄμεσα περισσότερο κατανοητὲς ὅσο ἐπικεντρωνόμαστε στὸ κέντρο τῆς λατρείας, στὸν ναό, καὶ ὄχι στὸν φαντασιακὸ ἰστότοπο ποὺ θέλει νὰ διεκδικήσῃ τὴν οὐτοπία μιᾶς πανταχοῦ παρουσίας πληροφορίας, ἐκτὸς ὅμως οὐσιαστικοῦ τόπου καὶ χρόνου.

Ὁ Ναὸς ὡς κέντρο λατρείας καὶ κατήχησης
καὶ λοιπὲς ἐκκλησιολογικὲς ἀρχές

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ λατρεία καὶ κατήχηση ποτὲ δὲν ἀφέθηκε
στὴν τυχαιότητα, ἀλλὰ διαμορφώθηκε μέσα στὴν παράδοση τῆς

Ἐκκλησίας στή βάση ὀρισμένων ἀρχῶν καὶ κανόνων. Δυστυχῶς ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ σήμερα ἡ συστηματικὴ κατήχηση τῶν πρώτων αἰῶνων λόγω νηπιοβαπτισμοῦ, ὥστόσο ἡ θεία λατρεία παραμένει ἓνα ἰσχυρὸ στοιχεῖο μετοχῆς μας στὸν εὐρύτερο κατηχητικὸ καὶ διδακτικὸ λόγο τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι σημαντικό νὰ ἀπαριθμήσουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς παραδοσιακῆς κατήχησης τοῦ χριστιανοῦ, ἡ ὁποία λαμβάνει χώρα μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ ναοῦ καὶ τὴ μυσταγωγικὴ διάσταση τῆς θείας λειτουργίας καὶ τῶν λοιπῶν ἀκολουθιῶν, ὥστε νὰ ἀντιληφθοῦμε καλύτερα τὴν ἀπόσταση ποὺ τὶς διαχωρίζει ἀπὸ τὴ διαδικτυακὴ προβολή.

Ἡ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας μπορεῖ νὰ γίνεται «ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ»²¹, ἱστορικὰ ὅμως συνδέεται μὲ κάποιον συγκεκριμένο ἱερὸ ναό. Ἀπὸ τὸ ὑπερῶν τῶν Ἱεροσολύμων, τὶς κατακόμβες τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, ἕως τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, τὴν Ἁγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰ μεγάλα μοναστικὰ κέντρα καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἁγίου Σάββα στὴν Παλαιστίνη, παρατηρεῖται βαθμιαία ἐξέλιξη. Κέντρο καὶ σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς κοινῆς προσευχῆς ἀποτελεῖ κάποιος ἐνοριακὸς ναὸς ἢ τὸ καθολικὸ κάποιου μοναστηριοῦ.

Ἐπειδὴ ὁ ναὸς ἔγινε τὸ κέντρο τῆς λατρευτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ σὲ αὐτὸν τελοῦνταν οἱ ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου, τὰ μυστήρια καὶ κυρίως τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου στὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ ἱερὸς ναὸς καὶ ἐκκλησία σημαίνουν τὸ ἴδιο περίπου πράγμα. Ὅποτε, ὅταν ὁ λαὸς μας λέει: «πάω στὴν ἐκκλησία», ἐννοεῖ ὅτι μεταβαίνει στὸν ναὸ γιὰ τὴ μετοχὴ στὴν τέλεση κυρίως τῆς θείας Λειτουργίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ νυχθημέρου. Ὁ ἱερὸς ναὸς εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν σταθερὸ πνευματικὸ κέντρο κάθε περιοχῆς.

Καὶ ἔτσι προκύπτει μία δεύτερη σειρὰ εὐλογῶν ἐρωτημάτων: Μπορεῖ, μία ἱστοσελίδα, ἔστω καὶ ἄριστη, νὰ ἀναπληρώσει τὴ θεία λατρεία ποὺ λαμβάνει χώρα στὸν ναό; Μπορεῖ ὁ ἐφημέριος νὰ ἀντικαταστήσει διαδικτυακὰ τὸ κέντρο τῆς πνευματικῆς καὶ λατρευτικῆς ζωῆς, ποὺ εἶναι ὁ ἐνοριακὸς ναός; Προφανῶς ὄχι, ὅσο καλοπροαίρετη κι ἂν εἶναι ἡ προσπάθειά του. Κατ' ἀρχὰς ἡ σχέση τῶν πιστῶν στὴν ἐκκλησία καὶ

21. Βλ. Ὁρολόγιον τὸ Μέγα, Εὐχή τῆς «Ἀκολουθίας τῶν Ὁρῶν».

ειδικώτερα στην ένορία είναι ζωντανή και βιωματική. Προϋποθέτει τη φυσική παρουσία του λαού του Θεού. Στίς σύγχρονες πολυπληθείς ένορίες, στίς όποιες είναι αδύνατον ό έφημέριος νά γνωρίζει «κατ' όνομα» τά λογικά πρόβατα, μπορεί νά γίνει ό ίδιος σημείο θετικής άναφοράς. Μπορεί εκείνος πράγματι νά μή γνωρίζει προσωπικά τούς ένορίτες του, αλλά ύπάρχει δυνατότητα νά τόν γνωρίζουν εκείνοι και νά τόν άναζητούν γι' αυτό πού έκπροσωπεί και έκπέμπει.

Είναι έπομένως όλοφάνερο ότι ό κατηχούμενος-πιστός όφείλει νά διανύσει κάποια χωροχρονική άπόσταση και νά μεταβεί ό ίδιος στόν ναό ή σέ άλλο σημείο όπου θά συναντήσει τόν ιερέα πού θά του μεταφέρει τίς άρχές τής πίστεως «πρόσωπο με πρόσωπο». Καταθέτει με αυτήν τήν κίνηση ό ίδιος τήν προσωπική του θέληση και βούληση νά συνεργασθεί με τή βούληση και τά θελήματα του Θεού για τόν ίδιο. Με βάση τά παραπάνω, περι τής σημαντικότητας τής σημασίας του ναού στή λατρεία και κατήχηση, μπορούμε νά άπαριθμήσουμε για μεθοδολογικούς λόγους όρισμένες έκκλησιαστικές άρχές πού άφορούν τή λατρεία και κατήχηση, όπως είναι οί έξής:

α. 'Η άρχή του «έκκλησιαστικού τόπου και χρόνου έν τῷ Ναῶ», πού ούσιαστικά συνιστά τόν μυσταγωγικό χώρο και χρόνο τής λατρείας και διατηρεί τόν άποφατικό χαρακτήρα τής λατρείας (κάτι πού δέν μπορεί νά άναπαραγάγει τὸ διαδίκτυο). Συνεπώς, ή άναμετάδοση τών ιερών άκολουθιῶν άπό τὸ ραδιόφωνο, τήν τηλεόραση και τὸ διαδίκτυο άπό τή μία πλευρά μπορεί νά διευκολύνει τούς άνήμπορους και άσθενείς χριστιανούς ή όσους έπιθυμοῦν νά μάθουν κάτι περισσότερο για τή ζωή τής Έκκλησίας, τήν ίδια στιγμή όμως συμβάλλει στην άμβλυνση τής ένοριακής συνείδησης και τή δημιουργία «εικονικής λατρευτικής ζωής». Έπιπρόσθετα, χρειάζεται νά έμπεδωθεί ή αντίληψη ότι ή παρακολούθηση τών ιερών άκολουθιῶν άπό διάφορα μέσα γίνεται «κατ' οίκονομίαν», και για άνήμπορους και έπ' ούδενι περιπτώσει δέν μπορεί νά άναπληρώσει τόν έκκλησιασμό.

Τήν ίδια στιγμή δημιουργοῦνται έκκλησιολογικά και ποιμαντικά προβλήματα πού έρχονται σέ αντίθεση πρὸς τούς ιερούς κανόνες και τήν όρθόδοξη χριστιανική παράδοση, διότι ή ποιμαντική εϋθύνη, του έπισκόπου λ.χ., άφορά μόνον τήν έκκλησιαστική του έπαρχία και

αὐτὸς δὲν νομιμοποιεῖται ἐκκλησιολογικὰ νὰ μεταβεῖ σὲ ἄλλη περιοχὴ νὰ διδάξει ἢ νὰ τελέσει τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας χωρὶς τὴ συγκατάθεση τοῦ ἐπιχωρίου ἐπισκόπου. Ὅποτε ἡ ὑπέρβαση τῶν τοπικῶν ὁρίων μέσῳ τῶν ψηφιακῶν μέσων προφανῶς συνιστᾷ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὴν ἱεροκανονικὴ παράδοση καὶ εἰσπήδηση σὲ ἄλλη ἐπαρχία.

β. Ἡ ἀρχὴ τῆς «ἐνεργοποιήσεως τῆς προσωπικῆς θελήσεως» στὴ βάση τῆς ἀπαραιτήτου συνεργίας θείας καὶ ἀνθρωπίνης βουλῆς, σύμφωνα μὲ τὴν πατερικὴ παράδοση. Στὴν περίπτωσιν ποὺ ὁ πιστὸς ἀνατρέχει στὸ διαδίκτυο, ποὺ συχνὰ συμβαίνει μὲ παθητικὸ τρόπο καὶ ὄχι ὡς μία κατάθεση τῆς ψυχῆς πρὸς ἀναζήτηση τῆς ἀληθείας, αὐτὴ ἡ ἀρχὴ παραβιάζεται σὲ μεγάλο βαθμὸ. Παρομοίως:

γ. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης κατὰ τὴν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον κοινωνία μεταξὺ τοῦ ἱερέως καὶ πιστοῦ, οὐσιαστικὰ δηλαδὴ ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπακοῆς-ἀποδοχῆς τῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας (ποὺ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν «κατήχηση τῆς πολυθρόνας»). Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ τὴν εἰλικρίνεια ποὺ ἀναπτύσσεται μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ σχέση μὲ τὸν φορέα τῆς πίστεως, τὸν ἱερέα ἢ κάποιον ὄριμον μέλος τῆς Ἐκκλησίας, τὸν πνευματικὸ μας ἢ γέροντα κοινῆς ἀποδοχῆς (κάτι ποὺ δὲν ἐγγυᾶται τὸ διαδίκτυο, ὅταν παρέχει πληροφορίες σκανδαλοθηρικῶν χαρακτήρος ἢ προβάλλει ιδέες περὶ ἐσχάτων κ.λπ.).

δ. Ἡ ὀριοθέτηση συγκεκριμένου σκοποῦ σὲ αὐτὴν τὴν κοινωνία, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ τὸ νὰ «μορφωθεῖ ὁ Χριστὸς» στὶς καρδιὰς τῶν ἀνθρώπων²², ἡ σύναψις δηλαδὴ μὲ τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Ἐκκλησία (καὶ ὄχι ἡ αὐτοπροβολὴ ἢ ἡ παθητικὴ ἀναζήτηση πληροφορίας, ἢ διαφορῶν... «προφητειῶν» περὶ τῶν μελλόντων - ἐνδεικτικὴ περίπτωση «σαλαμοποίησης» καὶ προσβολῆς τῆς μορφῆς τοῦ γέροντος Παϊσίου λόγῳ ὑπερέχθεσης τοῦ ὀνόματός του).

Τέλος, μέσα ἀπὸ τὴν παρουσία γενικώτερα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων στὸ διαδίκτυο μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι πραγματοποιεῖται ἓνα εἶδος ὑπεραπλοποιήσεως (*simplification*) καὶ ἀποσπασματοποιήσεως (*fragmentation*) τῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως καὶ παρουσίας τοῦ Θεοῦ, μέσῳ βομβαρδισμοῦ χωρίων καὶ κειμένων, ἀλλὰ καὶ θαυμάτων ἀγίων ἢ προορήσεων γερόντων, χωρὶς καμμία πνευματικὴ ἱεράρχηση, τὰ ὅποια

22. Γαλ. 4, 19: «τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν».

συλλογικά ένθουσιάζουν τὸν σημερινὸ ἄνθρωπο, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὁμως ζωὴ ἀντιθέτως προβάλλει τὴ δύσκολη ὁδὸ τῆς μυστηριακῆς ζωῆς καὶ μετανοίας, διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς προσευχῆς.

Συζήτηση καὶ συμπεράσματα

Ἀπὸ τὰ παραπάνω καθίσταται φανερό ὅτι στὸ διαδίκτυο καταργεῖται ὁ ἀποφατικὸς χαρακτήρας τῆς λατρείας, ὁ ἐκκλησιαστικὸς τόπος καὶ χρόνος, ἡ συνεργία Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἡ «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» κοινωνία καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀποδοχῆς-ἐμπιστοσύνης στὸν ἱερέα-φορέα τῆς πίστεως, ἐνῶ προσβάλλεται τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἦθος: δὲν καλλιεργεῖται πνεῦμα ταπεινώσεως, καθὼς ἡ ἀναζήτηση συνιστᾶ μία αὐτοϊκανοποίηση / αὐτοπληροφόρηση σὲ ἀτομικὴ καὶ ὄχι συλλογικὴ (ἐκκλησιαστικὴ) βάση-κοινωνία. Τὸ ἄτομο ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ πληθώρα πληροφοριῶν ἀπὸ μὴ πιστοποιημένες γιὰ τὴν ὀρθοδοξότητά τους πηγές, συχνὰ μάλιστα ἔχοντας ὡς στόχο τὴν προβολὴ συγκεκριμένων προσώπων καὶ ὄχι τῆς καθ' αὐτὸ ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Πολλοὶ ἰστότοποι διευθύνονται ἀπὸ πρόσωπα ἐλλιποῦς θεολογικῆς καὶ πνευματικῆς παιδείας, χωρὶς ἔχνος γνώσεως ἐκκλησιολογίας. Προβάλλεται τὸ «δημοκρατικὸ» δικαίωμα τοῦ «νὰ προβάλω τὴ γνώμη μου» ἢ ὁποῖα συχνὰ εἶναι γνώμη ἐνὸς ἀνώριμου καὶ κενόδοξου ἐκκλησιαστικοῦ μέλους.

Παρασυρόμενοι καὶ ἐμπνεόμενοι συνεχῶς ἀπὸ διάφορους ἱστοτόπους, ἀναπτύσσουμε μία κακότροπη κριτικὴ ἀπέναντι στὰ ἐκκλησιαστικὰ δρώμενα, μία προβληματικὴ ἀποψη τοῦ τί σημαίνει Ἐκκλησία καὶ ποιά εἶναι ἡ ἱεραρχικὴ θέση μας ὡς μελῶν τῆς. Βεβαίως ὑπάρχει κατ' ἀρχὴν ἡ χαρισματικὴ διάκριση τῶν μελῶν βάσει ὅσων ἔγραψε πρὸς *Κορινθίους* ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν²³, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ καθεὶς μπορεῖ νὰ συνεισφέρει μὲ βάση τὰ χαρίσματα ποῦ ἔλαβε, ἰδιαιτέρως ἐκεῖνα περὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν γραφῶν καὶ περὶ «λόγου» καὶ «σοφίας».

23. *Α΄ Κορ.* 12, 7-10: «Ἐκάστῳ δὲ δίδεται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον, ᾧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως ... ἐτέρῳ δὲ πίστις ... ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἐτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἐρμηνεία γλωσσῶν».

Ὡστόσο αὐτὴ ἡ ἱεραρχικὴ διάκριση δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιστρατεύεται συστηματικὰ ἢ νὰ ἀγνοεῖ καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία μεταξὺ λαοῦ καὶ κλήρου, ὅπου κατὰ παράδοση ὁ ἱερεὺς γίνεται συνδυετικὸς κρίκος καὶ συντονίζει τὰ χαρίσματα, δίδοντας λόγο στὴν Ἐκκλησία ὡς συνολικὸ Σῶμα. Στὴν περίπτωσι καταστρατήγησι τῶν παραπάνω, εἴτε τῆς προϋπόθεσι χαρισματικοῦ λόγου εἴτε τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ὁ ὁποιοσδήποτε μπορεῖ νὰ αὐτοανακηρυχθεῖ «κῆρυκας τῆς πίστεως» (ἄς θυμηθοῦμε στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν περίπτωσι τοῦ πληθωρικοῦ λόγου τῶν θρησκευτικῶν ὀργανώσεων τοῦ 20οῦ αἰῶνος, στὸν ὁποῖο ὁμως ἔλειπε τὸ βαθύτερο βίωμα). Ὡς ἀποτέλεσμα, οἱ σημερινοὶ πιστοὶ ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ καταιγιστικὴ πληθώρα ἐνημερωτικοῦ ἢ διδακτικοῦ λόγου ἀμφιβόλου ποιότητος, ποὺ λειτουργεῖ ἀποπροσαναλιστικά. Αὐτὸ ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ διάφορες μελέτες, μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Paul McClure, ὁ ὁποῖος ἔχει διαπιστώσει ὅτι ὅσο αὐξάνουν οἱ ὥρες στὴν ὀθόνη τοῦ ὑπολογιστοῦ ἢ τοῦ κινητοῦ, τόσο μεγαλώνει ἡ πιθανότητα νὰ πιστέψουμε πῶς ἡ δικὴ μας «πίστις» δὲν εἶναι ἡ μόνη ἀληθινή. Ἀναπτύσσεται ἔτσι συγκρητιστικὴ καὶ πλουραλιστικὴ ἄποψις γιὰ διάφορες πνευματικότητες ποὺ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν πραγματικὴ Ἐκκλησία²⁴.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος φαίνεται πῶς ἔχει εὐαίσθητοποιηθεῖ γιὰ τὴν παροῦσα κατάσταση καὶ μέσα ἀπὸ Ἐγκυκλίους ἔχει καθορίσει τὸ «γράμμα τοῦ νόμου» μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ μυσταγωγικοῦ χαρακτῆρος τῆς λατρείας καὶ κατηχήσεως. Συγκεκριμένα, σὲ δύο Συνοδικὲς Ἐγκυκλίους ἐκφράζονται σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις καὶ διατυπώνονται βασικὲς ἀρχές τόσο γιὰ τὴ δημιουργία καὶ λειτουργία ἱστοσελίδων ἀπὸ κληρικοὺς καὶ μοναχοὺς ὅσο καὶ τὴν προβολὴ τῆς μυστηριακῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὰ ραδιοτηλεοπτικὰ μέσα ἐνημέρωσις. Τονίζεται ἔτσι ἐμφατικὰ:

«Σὲ καμιά περίπτωση δὲν πρέπει μέσῳ τῆς λειτουργίας τέτοιων ἱστοσελίδων νὰ δίδεται ἡ πλαστὴ ἐντύπωσι, ἀκόμη καὶ στοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὲς μὲ εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον, ὅτι ἡ ἐπίσκεψις σὲ

24. P. K. McClure, "Tinkering with Technology and Religion in the Digital Age: The Effects of Internet Use on Religious Belief, Behavior, and Belonging", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1468-5906, doi.org/10.1111/jssr.12365 (<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jssr.12365/abstract>).

ιστοσελίδες του είδους αναπληροῖ τὴν συμμετοχὴ τους στὴν λειτουργικὴ ζωὴ ἢ ὅτι ἀποτελεῖ εἶδος ἢ ἐκδήλωση πίστεως»²⁵.

Παράλληλα, ἐνῶ θεωρεῖται αὐτονόητη ἡ ἀναμετάδοση τῆς θείας Λειτουργίας τῆς Κυριακῆς, τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος καὶ ἄλλων ἑκτακτων λειτουργικῶν γεγονότων σὲ μία χώρα ὅπως ἡ Ἑλλάδα, ὅπου ἡ συντριπτικὴ πλειονοψηφία τῶν κατοίκων τῆς εἶναι χριστιανοὶ Ὀρθόδοξοι, ὀριοθετεῖται τὸ πλαίσιο τῆς ἀναμετάδοσης αὐτῆς καὶ ἐπισημαίνονται οἱ στρεβλώσεις ποὺ ἀνακύπτουν²⁶. Ἀναφέρεται χαρακτηριστικά:

«... ἐνῶ αἱ ραδιοτηλεοπτικαὶ μεταδόσεις θεωροῦνται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς λύσεις ἀνάγκης διὰ ἐμπεριστάτους χριστιανούς, οἱ ὅποιοι ὀφείλουν νὰ κάμουν χρῆσιν αὐτῆς, πάντοτε μὲ αἴσθησιν “οἰκονομίας”, ἀπὸ πολλοὺς ἐκλαμβάνονται ὡς ὑποκατάστατα τῆς μετοχῆς τους εἰς τὴν Λατρείαν. Ἡ Λατρεία ὅμως δὲν “παρακολουθεῖται” ἀλλὰ “μετέχεται” ὑπὸ τῶν πιστῶν. Ὁ πιστὸς δὲν εἶναι θεατῆς ἢ ἀκροατῆς, ἀλλὰ δότης καὶ λήπτης συνάμα, ὁ ὁποῖος “περιῖσταται” καὶ κοινωνεῖ τοῦ Δείπνου τοῦ Μυστικοῦ»²⁷.

Ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς χριστιανούς ποὺ σέβονται τὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν βολεύονται στὴν ἀπλὴ παρακολούθηση τῆς Κυριακάτικης θείας Λειτουργίας ἐν μέσῳ πρωινοῦ καφέ, δημιουργεῖται ἡ ψευδαίσθηση τοῦ ἐκκλησιασμοῦ. Ἡ εἰκόνα ἐπίσης ποὺ μεταδίδεται, μὲ ὅλο τὸ βᾶρος τῶν πολυτελῶν ἱερατικῶν καὶ ἀρχιερατικῶν ἀμφίων ποὺ τείνει στὸν «ἐκπερισμὸ» τῆς λατρείας, μᾶλλον βλάπτει παρὰ ὠφελεῖ ἀκόμη καὶ τοὺς καλοπροαίρετους χριστιανούς. Ἐπίσης, ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία μποροῦν νὰ παρακολουθοῦν τὴ θεία λατρεία καὶ εἰδικώτερα τὴ Θεία Λειτουργία ἑτερόδοξοι καὶ ἀλλόθρησκοι δημιουργεῖ μείζονα ἐρμηνευτικὰ καὶ ποιμαντικὰ προβλήματα²⁸.

25. Ὁ τίτλος τῆς Ἐγκυκλίου εἶναι: «Λειτουργία ιστοσελίδων ἐκ μέρους ἐκκλησιαστικῶν φορέων καὶ ἐκ μέρους κληρικῶν καὶ λαϊκῶν», Ἀριθμ. Πρωτ. 187, Διεκπ. 79, 15 Ἰανουαρίου 2015.

26. Ἐγκύκλιος 2792 τῆς 30ῆς.6.2004 μὲ θέμα: «Ἡ Μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ Ραδιοτηλεοπτικὰ Μέσα Ἐνημερώσεως (P.M.E.)».

27. Ἐγκύκλιος 2792, βλ. ὅ.π.

28. Ἰω. Μ. Φουντούλης, *Τελετουργικὰ θέματα*, «Λογικὴ Λατρεία» 12, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2002, σσ. 216-217. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ μαρτυρία τοῦ μακαριστοῦ καθηγητοῦ τῆς Λειτουργικῆς Ἰωάννου Φουντούλη καὶ ἡ στιχομυθία του μὲ κάποιον μουσουλμάνο Τουρκοκρῆτα, ἀπλὸ καὶ καλῆς προαιρέσεως ἄνθρωπο, ποὺ ἔμενε στὰ

Ἐς σημειωθεί προσέτι ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ περιορίζεται ὁ ποιμαντικὸς χρόνος στὸ δῖωρο πρωινὸ τῆς Κυριακῆς. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δημιουργεῖ πολλὰ προβλήματα καὶ ἀναδεικνύει τὰ ποιμαντικὰ κενὰ τῶν ἐνοριῶν μας. Χρειάζεται νὰ ἀξιοποιηθοῦν καὶ οἱ ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου, οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ μεταδίδονται ἀπὸ τὰ Μ.Μ.Ε., περιορίζοντας τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦνται μὲ τὴν ἀναμετάδοση τῆς Θείας Λειτουργίας. Ἐπιπροσθέτως, ἡ ὑπερβολικὴ δημοσίευση φωτογραφιῶν ἀπὸ λειτουργικὲς συνάξεις σὲ διάφορα ἱστολόγια μᾶλλον τὸν ναρκισσισμό μας ἀποκαλύπτει, τὴν ἀργολογία μας καλλιεργεῖ, τὴ δύναμη τοῦ λόγου ὑποβαθμίζει καὶ τὴν ποιμαντικὴ μας καθιστᾷ ἀτελέσφορη.

Συμπερασματικά, μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ θεμελιωμένη ἀπόφαση ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκη τὸ διαδίκτυο στὸν βαθμὸ ποὺ ἔχει ἀνάγκη τὴν τυπογραφία γιὰ τὴ διάδοση τοῦ λόγου τῆς. Δὲν πρέπει ὡστόσο νὰ μεγαλοποιεῖ καὶ νὰ στηρίζεται ἀποκλειστικὰ σὲ αὐτὸ γιὰ τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς λατρείας. Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσει τὸν μυσταγωγικὸ χαρακτήρα τῆς λατρείας καὶ τὴν προσωπικὴ ἐπικοινωνία, καθὼς χωρὶς τὸν ζωντανὸ φορέα τῆς ἀληθείας κάθε ἐπικοινωνία παραμένει στὸ φαντασιακὸ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ριζώσει στὴν καρδιά. Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία κατὰ παράδοση εἶχε τὶς πλέον ἀκριβεῖς ἐκδόσεις πατερικῶν κειμένων (κριτικὰ κείμενα τῶν Βολλανδιστῶν, Migne, κ.λπ.). Ἡ ἀπουσία ὅμως ζωντανῶν ἀγίων ἀπεμάκρυνε τὴν κοινωνία ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ἀληθείας καὶ τὴν ὁδήγησε σὲ ψυχαναλυτικὲς θεωρίες πρὸς ἐρμηνεία αὐτοῦ τοῦ κενοῦ.

Μάλιστα, ἐξ ὅσων ἀνεφέρθησαν περὶ σωστῆς ψυχολογικῆς λειτουργίας στὴ βάση τῶν ἀρετῶν τῆς ταπεινώσεως, τῆς μαθητείας καὶ τοῦ σεβασμοῦ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ οὐσιαστικὸς λόγος τῆς Ἐκκλησίας κυρίως ἐνεργοποιεῖ τὴν καρδιά –τὸν νοῦ, τὸν ἐσωτερικὸ λόγον

παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, γνῶριζε ἑλληνικὰ καὶ παρακολουθοῦσε ἑλληνικοὺς τηλεοπτικοὺς σταθμούς. Ἐκεῖνος εἶπε στὸν καθηγητὴ: «Βλέπω καὶ ξέρω τί κάνετε στὶς ἐκκλησίες σας. Κάνετε τὸ ψωμί σας Θεό, τὸν προσκυνᾶτε καὶ τὸν τρώτε. Ἐμεῖς μόνο προσευχόμεστε, γιὰ τὸ φοβόμεστε τὸν Θεό». Καὶ συνεχίζει ὁ σεβαστὸς μας δάσκαλος: «Τὸ ἄκουσα, πάγωσα καὶ ἀνατρίχιασα. Θυμήθηκα τὸ: “Μὴ τις τῶν κατηχομένων, μὴ τις τῶν ἀμυήτων, μὴ τις τῶν μὴ δυναμένων ἡμῖν συνδεθῆναι. Ἀλλήλους ἐπίγνωτε, τὰς θύρας κλείσατε” τῆς λειτουργίας τοῦ ἀγίου Ἰακώβου, τὸ τριπλὸ ἐμφατικὸ: “Οἱ κατηχούμενοι, προσέλθετε” καὶ τὸ: “Τὰς θύρας, τὰς θύρας” τῶν βυζαντινῶν μας λειτουργιῶν. Τὴν “disciplina arcana”, τὴν “ἀπόκρυψη τῶν μυστηρίων” τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας».

και την αίσθηση προς κοινωνία Θεοῦ διὰ τῶν μυστηρίων και τῆ μετάνοια. Ἀντιθέτως ἡ διαδικτυακὴ πληροφορία ἀκολουθεῖ τὴν ὁδὸ τῆς ἄκρατης πληροφόρησης, ὑπερτρέφει τὸν φαντασιακὸ παρὰ τὸν βαθύτερο ψυχικὸ χῶρο, δηλαδὴ μόνον τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ψυχιμοῦ. Ἔτσι τὸ διαδίκτυο δὲν μπορεῖ σὲ καμμία περίπτωσι νὰ ὑποκαταστήσει οὔτε τὴ λατρεία οὔτε και τὴ λειτουργικὴ κατήχησι μέσα στὸ πνεῦμα τῶν ἀκολουθιῶν και τῆς θείας λειτουργίας. Δυστυχῶς, συχνὰ δημιουργεῖται ἡ ἀντίθετη ψευδαίσθησι, ὡστὸσο πολλὰ ἄτομα ποὺ εἶναι πλήρως ἐνημερωμένα γιὰ ὅλα τὰ τρέχοντα ἐκκλησιαστικὰ θέματα, καταλήγουν νὰ μὴν ἔχουν καμμία οὐσιαστικὴ πνευματικὴ ζωὴ, μετάνοια, σιωπὴ. Ἰδιαίτερα στὸν εὐαίσθητο κόσμο τῶν ἐφήβων αὐτὲς οἱ ἐπιδράσεις μποροῦν νὰ εἶναι δραματικώτερες, με ἀποτέλεσμα τὴ συνεχῆ ὑπερφόρτωσι τῶν ἐφήβων με ἄγχος και ἀνάγκη ἀποδοχῆς ἀπὸ τοὺς ἄλλους²⁹.

Ὅφείλουμε ἐπομένως νὰ γνωρίζουμε τίς παραπάνω διαστάσεις και κυρίως τίς ἐλλείψεις τῆς κατηχητικῆς πρακτικῆς στὸ διαδίκτυο, ἰδιαίτερος ὅταν ἐπιχειροῦμε νὰ βομβαρδίσουμε τοὺς πιστοὺς με τὸν ἐκκλησιαστικὸ λόγο. Ἐνῶ λοιπὸν ἀπὸ τὴ μία τὸ διαδίκτυο μπορεῖ νὰ λειτουργήσι πολὺ θετικὰ ὡς εἰσαγωγικὴ πληροφορία γιὰ τὸ εὐρύτερο κοινὸ και γιὰ τὸν πιστό, ὡς ἓνα ὕλικὸ τὸ ὁποῖο θὰ κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς βαθύτερη γνωριμία με τὴν Ἐκκλησία –και αὐτὸ δικαιώνει ἀπόλυτα τὴ χρῆσι αὐτοῦ τοῦ καταπληκτικοῦ μέσου κατὰ τὸ Παῦλειο: «πάντα δὲ δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε»³⁰-, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως δὲν δύναται νὰ ὑπηρετήσι οὐσιαστικώτερα τὴ λειτουργικὴ κατήχησι τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς αὐτὴ ὑπόκειται σὲ συγκεκριμένες «ἀρχές», οἱ ὁποῖες και παραβιάζονται λόγω τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τοῦ διαδικτύου. Μάλιστα, ἡ ὑπερπροσφορὰ ἐκκλησιαστικοῦ ὕλικου συλλογικὰ σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο (βλ. περίπτωσι ἐλληνικοῦ χώρου) μᾶλλον ἔχει ὑπερχορέσει συνειδήσεις και ἔχει ὀδηγήσει σὲ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα (σύγχυσι, συγκρητισμὸ, ἔλλειψι ἐκκλησιαστικοῦ ἤθους). Θεωροῦμε ὅτι ἡ ἀνωτέρω διάκρισι εἶναι θεμελιώδης, ἡ ἄγνοια τῆς ὁποίας μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει ὄχι μόνον σὲ ψευδαισθήσεις γιὰ τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ και σὲ μία σοβαρὴ ἐκκλησιολογικὴ ἐκτροπή.

29. Βλ. σχετικὰ π. Χρ.-Γρ. Τύμπας, «Ἄγχος και ψυχολογικὸ τραῦμα στὴν ἐφηβικὴ ἡλικία. Ὁ ρόλος τῶν κοινωνικῶν δικτύων», *Δρόμοι Ψυχῆς* 10 (2015), σσ. 66-74.

30. *Α΄ Θεσ.* 5, 21.

Καὶ μερικὲς προτάσεις

Σήμερα, οἱ ἐπιστήμονες ἤδη ὀμιλοῦν γιὰ τὴν ἐπικείμενη «ψηφιακὴ ἄνοια» (*digital dementia*) ποὺ ἀπειλεῖ μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, ἐξ αἰτίας τῆς ὑπερβολικῆς χρήσεως τοῦ διαδικτύου ποὺ στεγνώνει τὸ ἄτομο ἀπὸ τὶς προσωπικὲς σχέσεις καὶ τὴ δημιουργικὴ μάθηση καὶ φυχαγωγία³¹. Τὸ διαδίκτυο τείνει νὰ ὑποκαταστήσει πολλὰ ἀνθρώπινες λειτουργίες καὶ νὰ μετατρέψει τὰ ὄντα σὲ ὑποχέτρια τῶν κοινωνικῶν δικτύων. Μαζικὲς ἀποφάσεις λαῶν ὅπως ἡ ἐκλογή τοῦ ἀμερικανοῦ προέδρου, ἀλλὰ καὶ τὸ πιθανὸ Brexit ὅπως συζητεῖται μὲ βásiμες ἀποδείξεις σὲ ἀκαδημαϊκὸ ἐπίπεδο³², ὅλα αὐτὰ ἔχουν περίτεχνα ὑποβληθεῖ σὺς μᾶζες ἀπὸ ἐνορχηστρωτὲς ἀποφάσεων διὰ τοῦ διαδικτύου, ἀπὸ ὑψηλῆς νοημοσύνης μυαλὰ καὶ προγράμματα ποὺ προβλέπουν τὴν ψυχολογικὴ ἀντίδραση κυρίως τῶν ἀνθρώπων χωρὶς προσωπικὴ κρίση³³. Ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῶν τῶν διαπιστώσεων γιὰ τὰ σημαντικὰ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα τῆς χρήσεως τῶν ψηφιακῶν μέσων σὲ μαζικὴ κλίμακα, μποροῦμε νὰ σκεφθοῦμε ἀναλογικὰ καὶ νὰ καταλήξουμε σὲ ὀρισμένες προτάσεις περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν τῶν μέσων.

Στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο θὰ προτεῖναμε κατ' ἀρχὰς ἡ ἀναμετάδοση τῆς θείας Λειτουργίας ἀπὸ τὴν τηλεόραση ἢ μὲσω διαδικτύου νὰ ρυθμίζεται μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Νὰ διακόπτεται ἡ μετάδοση εἰκόνας ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τοῦ ναοῦ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴν ἐκφώνηση τοῦ κηρύγματος. Νὰ μεταδίδεται μόνον ἡ ἦχος καὶ εἰκόνα ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ χῶρο ἢ ἔστω ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἀφ' ἑνὸς ἀκολουθεῖται ἡ παλαιὰ παράδοση, ἀφοῦ μέχρι τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς θείας Λειτουργίας συμμετεῖχαν οἱ κατηχούμενοι. Ἄφ' ἑτέρου, ἀποφεύγεται ἡ

31. <https://www.psychologytoday.com/blog/mind-change/201507/digital-dementia>

32. Εἶναι πλέον εὐρύτερα γνωστὸ ὅτι ἡ ἐταιρεία λογισμικοῦ *Cambridge Analytica* ἔχει παίξει κρίσιμο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς γνώμης τῶν ψηφοφόρων καὶ σὺς δύο πλευρὲς τοῦ Ἀτλαντικοῦ, μὲσω «ἐξυπνης» διάχυσης πληροφορίας περὶ κρίσιμων θεμάτων, ὅπως μετανάστες, ἀσφάλεια κ.λπ., στὰ κοινωνικὰ δίκτυα.

33. Ἐπιπλέον βρῖθουν οἱ ἐπὶ πληρωμῇ διαδικτυακὲς βιομηχανίες παραγωγῆς ψευδῶν likes ποὺ παραπλανοῦν τὸν χρήστη, ὅσο μάλιστα αὐτὸς ὑπόκειται στὴν ἐπιρροή τοῦ νάρκισσου καὶ τοῦ ἥρωα (ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ πνεῦμα μαθητείας).

δημοσιοποίηση του ὑπερφυοῦς μυστηρίου σὲ ἀθέους, ἑτεροθρήσκους, ἀδιαφόρους κ.ἄ., μὲ κίνδυνο τῆ διαπόμπευσή του. Θὰ μποροῦσε «κατ’ οἰκονομίαν» νὰ μεταδίδεται ὀλόκληρη ἡ θεία Λειτουργία ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο καθὼς καὶ οἱ ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου. Ἐπίσης, νὰ περιορισθεῖ ἡ δημοσίευση φωτογραφιῶν ἀπὸ τῆ θεία Λειτουργία καὶ νὰ δοθεῖ βαρύτητα στὸν ἀγιοπνευματικὸ βιβλικὸ καὶ πατερικὸ λόγο μὲ σύντομα ἀλλὰ μεστὰ θεολογικὰ κείμενα.

Ὅλα αὐτὰ προτείνονται στὸ πλαίσιο τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας. Συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπη φροντίδα τῶν ποιμένων πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐμπέδωση τῆς ἀλήθειας ὅτι «ἡ Λατρεία δὲν εἶναι θέαμα ἢ ἀκρόαμα, ἀλλὰ ἔργο θεῖο, λατρεία “λογικὴ”, “ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ”, “ἐκκλησία ὁσίων”, εἰς τὴν ὁποίαν μετέχει ὅλη ἡ κοινότητα αὐτοπροσώπως “σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις”, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς “δι’ εὐλόγους αἰτίας ἀπολειφθέντας”. Μετέχουν δέ, ὄχι σὰν ἀπρόσωπη μάζα, ἀλλὰ προσωπικὰ ... ἐπισυναγόμενοι στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ»³⁴.

Ἐπιπλέον, προτείνεται ἡ Ἐκκλησία σὲ ὑψηλὸ θεολογικὸ, ἐπιστημονικὸ καὶ κυρίως σὲ Συνοδικὸ ἐπίπεδο νὰ συζητήσῃ τὴν ψηφιακὴ «ἐκκλησιολογικὴ ἐκτροπὴ» τοῦ κατηχητικοῦ λόγου καὶ τοῦ ἥθους τῆς, ὅπως καὶ τὸν ὑφέροντα «ψηφιακὸ ναρκισσισμό» ποὺ ἡ ἴδια θρέφει μέσῳ τῆς (αὐτο)προβολῆς τῶν προσώπων, καὶ μάλιστα τοῦ ὑψηλόβαθμου κλήρου. Ὅφειλε νὰ περιφρουρήσῃ τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ ἀπὸ ὑπερβολές, ἀνωριμότητες, φίλαυτες καὶ ναρκισσιστικὲς πινελιὲς καὶ τελικὰ ἀπὸ στρεβλώσεις καὶ παθολογίες κοσμικοῦ χαρακτήρος, ἀπὸ φευδαισθήσεις καὶ αὐτάρχεις συμπεριφορὲς ὅτι τάχα ἐκπληρώνουμε τὸν ρόλο μας νὰ μεταδώσουμε τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ στὰ πέρατα τῆς γῆς. Οὐσιαστικὰ ὀφείλε νὰ διαχειρισθεῖ τὴ διαδικτυακὴ λυπηρὴ «σύγχυση» τῶν ἀπολύτως διακριτῶν ρόλων μεταξὺ τῶν λαϊκῶν ποὺ διαχειρίζονται πληροφοριακὸ ὕλικὸ περὶ Ἐκκλησίας καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τῶν ἱερέων οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν νὰ μεταφέρουν τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγο μέσα στὸ μυστήριον καὶ πνεῦμα τῆς κατήχησης (σὲ καμμία περίπτωση δὲ μὲ ἀποκλειστικὴ χρῆση ψηφιακῶν μέσων). Δυστυχῶς σήμερον οἱ κληρικοὶ ἔχουν παραχωρήσει αὐτὸν τὸν ρόλον τοῦ λαϊκοῦς μὲ πολὺν δυσάρεστα καὶ συχνὰ ἐπικίνδυνα ἀποτελέσματα.

34. Ἰω. Φουντούλης, *Τελετουργικὰ θέματα, Λογικὴ Λατρεία* 12, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2002, σ. 219· πρβλ. *Ἐγκύκλιος* 2792, σ. 3.

Ἐν κατακλειδί, ὑπὸ τὸ φῶς ὅσων ἀνεπτύχθησαν, δηλαδή: α. τῆς ἐλλειμματικῆς πρόσληψης τοῦ λόγου ἀπὸ τὸ φαντασιακὸ τοῦ ψυχισμοῦ καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς βαθύτερες ἀλλὰ καὶ ἀποτελεσματικώτερες λειτουργίες τοῦ ἐσώτερου λόγου καὶ τοῦ νοῦ-καρδιάς, β. τῆς ἐκκλησιολογικῆς ἐκτροπῆς ἐξ αἰτίας τῆς καταστρατήγησης ὀρισμένων βασικῶν ἀρχῶν λατρείας καὶ κατήγησης (ὅπως π.χ. τοῦ μυσταγωγικοῦ-ἀποφατικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τόπου καὶ χρόνου, συνεργίας θείας καὶ ἀνθρώπινης βουλής, εἰλικρίνειας, σεβασμοῦ τῆς παράδοσης μὲ σκοπὸ τῆ «μόρφωση τοῦ Χριστοῦ» στὶς καρδιές τῶν πιστῶν καὶ ὄχι μιᾶς πληροφοριακῆς-διανοητικῆς γνώσης περὶ τοῦ χώρου κ.ά.), γ. τῆς καταστρατήγησης χαρισμάτων καὶ ἐπίσης τῆς συγκεκριμένης ἱεραρχίας κλήρου καὶ λαοῦ, μὲ τὸν ὅποιονδήποτε πιστὸ μὲ ναρκισιστικὲς καὶ κάποτε ἀντι-ἐκκλησιαστικὲς τάσεις νὰ αὐτοανακηρύσσεται καὶ νὰ αὐτοεκπληρώνεται ὡς «κῆρυκας» τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, κάτι ποὺ ὁδηγεῖ στὴν δ. ἀποσπασματικοποιημένη καὶ ὑπεραπλουστευμένη εἰκόνα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸν διαδικτυακὸ χῶρο, βάσει ὅλων αὐτῶν, ὀφείλουμε ὅσοι ἀσχολούμαστε μὲ τὸ διαδίκτυο ἐν τέλει νὰ ἀποδεχθοῦμε μιᾶ ἀνεξάρτητη ἀρχὴ ἐμπνευσμένων θεολόγων καὶ ἐπιστημόνων, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐντρυφήσει στὴν ψηφιακὴ προβολή (ποὺ συχνὰ γίνεται ἀπατηλὴ αὐτο-εκπλήρωση στόχων) καὶ ἡ ὁποία θὰ καθορίσει σὲ σωστὴ θεολογικὴ, ἐπιστημονικὴ καὶ συνοδικὴ βάση τὶς ἐκκλησιολογικὲς ἀρχές (ἐπι)κοινωνίας καὶ προβολῆς λόγου καὶ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας στὸ διαδίκτυο (κάτι βεβαίως ἀπαραίτητο στὶς ἡμέρες μας), ὥστε νὰ ἀποφύγουμε καὶ τὶς παγίδες ποὺ αὐτὸ ἐπιφέρει.

Αὐτὸ θὰ ἐπιτευχθεῖ μάλιστα καλύτερα ὅταν κυρίως οἱ λειτουργοὶ καὶ διοικοῦντες ἀντιληφθοῦν τὴ βασικὴ διάκριση καὶ ἱεράρχηση μεταξὺ (α) τῆς γενικώτερης παρουσίας τῆς Ἐκκλησίας μέσῳ πληροφοριακοῦ καὶ εἰσαγωγικοῦ ὕλικου (ποὺ μπορεῖ νὰ περιέχει ἀπὸ βιβλικὰ ἕως πατερικὰ καὶ λειτουργικὰ κείμενα ἢ ἄλλο ὀπτικὸ ὕλικὸ σὲ μιᾶ μετρημένη ἰσορροπία λόγου καὶ εἰκόνας) καὶ (β) τῆς οὐσιαστικώτερης κατηχητικῆς λειτουργίας καὶ μύησης τοῦ πιστοῦ στὸ μυστήριον τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας καὶ ζωῆς, τὴν ὁποία σὲ καμμία περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσει τὸ διαδίκτυο καὶ τὴν ὁποία ὀφείλει ὁ ἱερεὺς νὰ ἐπιτελεῖ κατὰ τὸ δυνατόν μὲ τὸν παραδοσιακώτερο τρόπο ἐντὸς τοῦ ναοῦ.

SUMMARY

Orthodox Worship and Indoctrination in digital media.
Ecclesiological Principles and modern reality

By f. V. Kalliakmanis
Professor of Aristoteleian University of Thessaloniki

and f. Chr. Tympas
PhD in Psychoanalytic Studies

Since early centuries the Orthodox Church has paid particular attention to teaching their members either by the practice of catechesis or via participation into the sacraments and services. Considering the today presence of the Church on the internet, in general, and on the social media, in particular, significant issues result from the means through which Church spiritual education is implemented. Both worship and catechesis are based on specific principles, such as the necessity of physical presence at the church, or the willingly participation into the catechesis, for the faithful to develop a personal relationship with the Church. This article argues that neither worship nor catechesis can be achieved ‘online’ or via other electronic means, due to the violation of these principles. In addition, by focusing on social media, both the clergy and the faithful take the risk of sliding unconsciously into the archetypal forces of narcissism, heroic behaviour or extreme self-content towards an egocentric self. Therefore, the Orthodox Church, on a personal level as well as on a Synodic level, should explore further the spiritual principles of its worship and catechesis, which are apparently violated on the internet (e.g. lack of the mystical-spiritual space and time, no personal relationship with the priest, lack of activation of one’s free will etc.) and profoundly understand the crucial difference between: a) a discreet presence of Church parishes or institutions on the internet with informative character and b) a rather problematic live broadcast of the liturgy or of the full account of other services/activities on the internet with catechetical prospect, which cannot replace true catechism or worship.